

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Земельне право України : підруч. для студ. юрид. спец. вузів / В. І. Семчик, П. Ф. Кулинич, М. В. Шульга. – К. : Ін Юре, 2008. – 600 с.
3. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України : актуальні проблеми прак. теорії / В. І. Андрейцев. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2007. – 445 с.
4. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 року // Голос України. – 2003. – № 139.
5. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України / за заг. ред. В. В. Медведчука ; відп. ред. В. Г. Гончаренко ; наук. ред. П. Ф. Кулинич ; редкол. : А. П. Гетьман, В. Г. Гончаренко, В. В. Медведчук [та ін]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 657 с.
6. Єрмоленко В. М. Правове забезпечення охорони та раціонального використання земельних ресурсів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / В. М. Єрмоленко, В. І. Курило, Т. С. Кичиліук ; за ред. В. І. Курило. – К. : Магістр-XXI сторіччя, 2007. – 248 с.
7. Курило В. І. Охорона і раціональне використання земельних ресурсів : методичний посібник / В. І. Курило. – К. : Держкомзем України – Проект МБРР, 2007. – 78 с.
8. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
9. Решетник Л. П. Гарантії забезпечення права громадян на екологічну безпеку / Л. П. Решетник // Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матер. III Міжнар. наук.– прак. конф (м. Луцьк, 2-3 червня 2006 р.) : у 2 т. / уклад. : Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. – Т. 2. – С. 64-68.

УДК 342.9

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: АНАЛІТИЧНІ РОЗДУМИ ДО ДИСКУСІЇ

Каменська Н.П.,
к.ю.н., докторант кафедри управління,
адміністративного права і процесу, адміністративної діяльності
Національний університет державної податкової служби України

З огляду на довготривалу наукову дискусію щодо змісту і типології суб'єктів адміністративного права, їх правосуб'єктності, адміністративно-правового і адміністративно-процесуального статусів тощо, підняття питання щодо сутності названої категорії осіб є актуальним та необхідним у даний час. Тому автор у статті намагається проаналізувати позиції вітчизняних та зарубіжних адміністративістів щодо розгляданого правового феномену, визначає відповідність таких теорій об'єктивним умовам сьогодення, окреслює власну точку зору стосовно суб'єктів адміністративного права, пропонує низку авторських дефінітивних положень за темою.

Ключові слова: суб'єкт права, суб'єкт адміністративного права, адміністративні правовідносини, адміністративна правосуб'єктність, адміністративна правоздатність, адміністративна дієздатність.

Kamenskaya N.P. / СУБЪЕКТЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА: АНАЛИТИЧЕСКИЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ К ДИСКУССИИ / Национальный университет государственной налоговой службы Украины

Учитывая затянувшуюся научную дискуссию о содержании и типологии субъектов административного права, их правосубъектности, административно-правового и административно-процессуального статусов и т.п., постановка вопроса о сущности названной категории лиц является актуальной и необходимой на сегодняшний день. Поэтому автор в статье пытается проанализировать позиции отечественных и зарубежных административистов касательно рассматриваемого правового феномена, определяет соответствие таких теорий объективным условиям нынешнего времени, излагает собственную точку зрения относительно субъектов административного права, предлагает авторские дефинитивные положения по теме.

Ключевые слова: субъект права, субъект административного права, административные правоотношения, административная правоспособность, административная дееспособность.

Kamenskaya N.P. / SUBJECTS OF THE ADMINISTRATIVE LEGALITY: ANALYTICAL SUGGESTIONS TO THE DISCUSSION / National University of State Tax Service of Ukraine

There is a protracted scientific discussion about the content and typology of subjects of the Administrative legality, their legality, their status of administrative-legal and administrative-process, etc. in the juridical literature. Unfortunately a standard position towards the subjects of the administrative legality is not developed among the administrative authorities so far. That's why the appropriate problematic issues are actual and necessary for today.

In this article the author tries to make analysis of the positions of native and foreign administrative authorities relatively to the investigated legal phenomena, to define accordance of discussed considered approaches towards the current objective conditions.

She pays attention to the often encountering occasions of treating of multi-ordered events of legal reality towards the subjects of the administrative legality. As an approval of the similar inconsequence she suggests to submit for discussion the standpoints of Soviet and modern scientists, who misinterpret series of concepts ("a citizen" – "a natural person", "a person" – "an individual subject", "an organization" – "a juridical person", "an organization" – "a collective subject") as equivalent.

The author suggests her opinion regarding with discussed issue and offers author's definitive position to the point. Taking into account specificity of administrative legal interrelations, existence of dialectic union among the juridical nature of administrative and civil legal subjects, in particular, validates expediency division of subjects of the administration legality into two big groups: private (physical and juridical) persons and public administration (organs of executive authorities, local self-government, etc.).

Such differentiation, in the author's opinion, is theoretically justified and gives hope to us that the interpreted point of view will not be stand for target for principal critical comments from the side of the scientific society.

Key words: subject of law, subject of the Administrative legality, administrative legal interrelations, administration legality, administrative capability.

Питання про суб'єктів галузі права залишається актуальним для дослідників як загальнотеоретичної, так і галузевої фахової проблематики понад півстоліття [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Предметом наукового пошуку фахівців стає проблематика змісту та типології суб'єктів адміністративного права, їх правосуб'єктність, адміністративно-правовий та адміністративно-процесуальний статус тощо. Разом із тим єдиної думки щодо сутності деяких із вказаних правових явищ в юридичній літературі немає до сьогодні. Тому аналіз теоретичних поглядів вітчизняних та зарубіжних адміністративістів на ці правові феномени, відповідність останніх об'єктивним умовам сьогодення, окреслення власної позиції щодо означеної сфери, розробка авторських дефінітивних положень за темою видаються нам своєчасними і корисними для теорії адміністративного права і правозастосування.

Насамперед потребує з'ясування зміст вихідної точки – фундаментальної правової категорії «суб'єкт адміністративного права».

У науці адміністративного права переважаючою є точка зору, згідно з якою суб'єкт адміністративного права може і не бути суб'єктом адміністративних правовідносин, тобто їх фактичним учасником. Визнання особи суб'єктом адміністративного права – необхідна передумова участі її в адміністративних правовідносинах. Ми також поділяємо дану позицію. Разом із тим відомий адміністративіст Д.М. Бахрах цілком обґрунтовано звертає увагу на те, що правовідносини є основним каналом реалізації правових норм, тому носій прав і обов'язків, як правило, стає суб'єктом правовідносин, а в загальному аспекті коло тих і інших збігається [7, с. 72]. Тому довготривала полеміка щодо співвідношення категорій «суб'єкт адміністративного права» – «суб'єкт адміністративних правовідносин», з нашої точки зору, має принципове значення для правозастосування в частині визначення юридичної природи та обсягу відмінностей між правовим статусом галузевих суб'єктів та їх реальними правовими можливостями у разі участі в тих або інших правовідносинах.

Щодо розподілу суб'єктів адміністративного права на види у фаховій літературі єдиної точки зору не склалося [8, с. 67]. Крім того, у ході аналізу наукових праць за означеною проблематикою нами встановлено часто повторювані випадки віднесення вченими до суб'єктів адміністративного права різнопорядкових явищ правової дійсності. Наприклад, не потребує особливих доказів об'єктивність твердження, що не є рівнозначними поняття: «громадянин» – «фізична особа», «особа» – «індивідуальний суб'єкт», «організація» – «юридична особа», «організація» – «колективний суб'єкт». У наведених парах перші терміни є значно вужчими за смисловим обсягом порівняно з другими. Показовими доказами подібних алогізмів можуть бути точки зору деяких радянських вчених.

Так, Г.І. Петров об'єднує всіх суб'єктів адміністративного права (громадян СРСР, осіб без громадянства, іноземців; органи державного управління і внутрішні частини їх апарату; державні і суспільні підприємства, установи, внутрішні частини їх апарату; органи суспільних організацій, діяльність яких регулюється правом, їх внутрішні частини; організації суспільного сприяння державному управлінню; службовців – носіїв адміністративних обов'язків і прав) у три великі групи: громадяни, державні та суспільні організації [9, с. 156]. Ц.А. Ямпольська розподіляє означених суб'єктів на: органи держави та їх агентів, суспільні організації та їх органи, громадян СРСР [1, с. 10]. О.М. Якуба відносить до суб'єктів адміністративного права: 1) осіб (громадян держави, осіб без громадянства, іноземців, державних службовців); 2) організації (державні, громадські, в тому числі складові частини апарату органів державного управління, а також підприємства, установи) [10, с. 53].

Традиційні недоліки ототожнення різних за змістом понять зустрічаємо і в роботах знаних адміністративістів-

сучасників із близького зарубіжжя: М.М. Коніна [11 с. 63], Ю.М. Старілова [12, с. 418] та ін.

Вірогідно, така ситуація обумовлена калькуванням окреслених неточностей із загальнотеоретичних доробків до галузевих наукових праць. Так, С.С. Алексеев поділяє всіх суб'єктів права на індивідуальні, колективні та суспільні організації [13 с.147-149]. З юридичної точки зору видається не зовсім коректним застосування терміна «колективні суб'єкти» як рівнозначного поняттю «суспільна організація».

«Суб'єктами права, – пише А.В. Міцкевич, – називаються люди та їх організації, які виступають як носії передбачених законами держави прав і обов'язків» [14, с. 281-282]. У даному випадку термін «організація» вживається як такий, що охоплює всі види юридичних осіб. Відомо, що організація є лише однією з багатьох форм колективних утворень поряд із підприємствами, установами, господарськими товариствами тощо. Викликає подив, що деякі представники наукового загалу вважають використання терміну «організація» в означеному сенсі виправданим і донині [15, с. 35].

Враховуючи раціональне зерно загальнотеоретичних та галузевих положень щодо означеної сфери, специфічні якості адміністративного права, варто погодитися з думкою вітчизняних (Ю.А. Ведернікова, Т.О. Гуржія, С.Г. Стеценка, В.К. Шкарупи та ін. [16, с. 40; 17, с. 149; 18, с. 88]), а також зарубіжних (Д.М. Бахраха [7, с. 72]) адміністративістів про те, що суб'єктами адміністративного права необхідно визнати учасників суспільних відносин, яких адміністративно-правові норми наділили правами та обов'язками, здатністю вступати в адміністративно-правові відносини. Таким чином, суб'єкт адміністративного права апріорі вважається носієм декларованих адміністративно-правовими нормами прав та обов'язків.

У даному контексті видається необхідним взяти до уваги концепцію соціальних передумов здатності особи набувати суб'єктивні адміністративні права та обов'язки, розроблену авторитетним українським адміністративістом В.К. Колпаковим. Теорія становить як теоретичний, так і практичний інтерес. Вчений опосередковує соціальні особливості як комплекс передумов, що свідчать про потенційну можливість особи бути суб'єктом адміністративного права. У свою чергу, адміністративно-правові норми виступають фактором, який на підставі таких обставин, на думку вченого, перетворює «претендента» на суб'єкта адміністративного права, визначаючи його місце і роль у сфері державного управління. Серед таких умов професор В.К. Колпаков називає:

- зовнішню відокремленість, яка характеризується наявністю системоутворюючих ознак;
- персоніфікацію в суспільних відносинах, тобто прояв у вигляді єдиної особи – персони;
- здатність виражати, здійснювати персоніфіковану волю у зв'язках із публічною владою чи волю публічної влади в процесі адміністративно-правового регулювання суспільних відносин [19, с. 51].

Крізь призму наведених теоретичних положень спробуємо проаналізувати типологію суб'єктів адміністративного права, яка представлена у фаховій літературі. Успішне розв'язання вказаного завдання створить підґрунтя для правильного визначення кола суб'єктів права на звернення до публічної адміністрації. Фахівці-адміністративісти схиляються до різних теорій групування суб'єктів адміністративного права, які можна звести до чотирьох основних.

Перша з них, яка умовно названа «цивільничною», використовує типову конструкцію із цивільного права, відповідно до якої всі суб'єкти адміністративного права розподіляються на фізичних та юридичних осіб. Аргументація при цьому зводиться до організаційно-правової самостійності таких осіб, внаслідок чого вони виступають

повноправними учасниками адміністративних відносин, здатними набувати від свого імені та власне для себе адміністративні права, виконувати особисто покладені адміністративними нормами обов'язки.

Наприклад, вітчизняний правник Н.О. Армаш зазначає, що «суб'єкт адміністративного права – це юридична чи фізична особа, яка є носієм прав і обов'язків у сфері державного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, та має здатність надати права реалізувати, а покладені обов'язки виконувати» [20, с. 17].

М.А. Бояринцева пропонує суб'єктами адміністративного права визнавати, з одного боку, фізичних та юридичних осіб, наділених державою правами і обов'язками у сфері державного управління та місцевого самоврядування, які реалізують їх шляхом вступу в адміністративно-правові відносини, та, з іншого боку, органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб, наділених правовими нормами відповідними владними повноваженнями щодо організаційно не підпорядкованих їм суб'єктів [21, с.16]. Деякі науковці взагалі вважають поділ суб'єктів адміністративного права на фізичних та юридичних осіб традиційним [12, с.418].

«Слабким місцем» розглядуваної позиції визнається нездатність теорії відобразити нерівність сторін адміністративного правовідношення (владних і невідданих суб'єктів адміністративного права). Разом із тим не важко помітити, що інтерпретована класифікація вміщує всі соціальні передумови набуття адміністративної правосуб'єктності, про які зауважує професор В.К. Колпаков.

Інша, так би мовити «кількісна», типологія, класифікує суб'єктів адміністративного права на індивідуальних і колективних. Такий поділ у теорії адміністративного права вперше запропоновано відомим адміністративістом Д.М. Бахрахом [7, с. 77, с. 82]. В основу концепції покладено класифікацію суб'єктів права за кількісною ознакою на індивідуальних і комплексних (колективних), уведену в радянську юридичну літературу С.Ф. Кечекьяном ще в 1958 р. [22, с. 91]. Головним доказом корисності позиції, на думку її прихильників, є необхідність віднесення до суб'єктів адміністративних права, зокрема, не тільки юридичних осіб, а й значної кількості інших організованих колективів, що не мають такого статусу (структурних підрозділів підприємств, установ, організацій, органів публічної адміністрації тощо). Заради справедливості необхідно зазначити, що концепція широко популяризована в сучасній фаховій літературі. З нашої точки зору, суттєвим недоліком теорії є те, що згадані персоніфіковані, організовані групи людей здатні від власного імені (особисто для себе) набувати і реалізувати права й обов'язки в адміністративних правовідносинах не завжди, в окремих випадках такі дії доповнюють адміністративну правосуб'єктність юридичних осіб, до складу яких вони входять як структурні одиниці.

Наступна, «змішана», концепція [23, с. 389] наукову задачу класифікації суб'єктів адміністративного права вирішує шляхом отождення змісту парних категорій «фізична особа» – «індивідуальний суб'єкт» та «юридична особа» – «колективний суб'єкт» як синонімічних. У теорії адміністративного права позиція оцінюється критично з огляду на недоліки, аналогічні тим, що властиві «цивілістичній» концепції (проаналізована вище. – Н.К.). Водночас подібна юридична конструкція різновидів суб'єктів права, лише у загальнотеоретичному аспекті, зустрічається навіть в енциклопедичній літературі [24, с. 680].

Ще одна група науковців-адміністративістів пропонує більш дрібні, порівняно з названими вище підходами, родові спільності суб'єктів адміністративного права. В основу цієї теорії покладено необхідність відображення величезного розмаїття учасників адміністративних відносин та нерівність їх адміністративно-правового статусу.

Зокрема, професор В. К. Колпаков до суб'єктів адміністративного права відносить органи державної виконавчої влади та внутрішні частини їх апарату; органи громадських організацій, діяльність яких регулюється правом; адміністрацію підприємств, установ, організацій; виконавчо-розпорядчі структури органів місцевого самоврядування; структурні частини підприємств, установ, організацій (факультети, цехи, відділення в лікарні тощо); громадян, осіб без громадянства, іноземних громадян [19, с. 100]. Доцільно звернути увагу на те, що деякі з визначених науковцем різновидів, як видається, не інтегрують у собі весь перелік ознак, які сам професор вважає обов'язковими для підтвердження потенційної здатності організованої відокремленості набути статус суб'єкта адміністративних правовідносин. Йдеться про колективні сукупності, що не є юридичними особами. Незалежно від наявності персоніфікаційних та організаційних ознак, на наш погляд, такі об'єднання не здатні бути набувачами всіх без виключення адміністративних прав та обов'язків безпосередньо для себе особисто (навіть за умови участі в адміністративних правовідносинах від власного імені. – Н.К.) на кшталт тих, які набувають юридичні особи. Зауважимо, що подібні класифікації суб'єктів адміністративного права також зустрічаються у вчених радянської школи адміністративного права [8, с. 156; 1, с. 10; 9, с. 53].

Відаючи належне наведеним позиціям, в якості критерія групування суб'єктів адміністративного права, на нашу думку, необхідно обрати не тільки суб'єктний склад, а й характер зв'язків між сторонами таких відносин. Запропонований розподіл здатен об'єктивно відобразити як різновиди суб'єктів адміністративного права, так і відносну полярність приватних і публічних інтересів у сфері публічного управління. Приватні особи, вступаючи в адміністративні правовідносини, реалізують або захищають приватні інтереси: суб'єктивні права, охоронювані законом свободи, – забезпечують виконання покладених на них законом обов'язків тощо. На відміну від них публічна адміністрація, навпаки, в межах компетенції, регламентованої законом, стоїть на варті публічних інтересів, виконуючи в управлінській площині функції держави. Варто взяти до уваги й те, що нерівність адміністративно-правових статусів суб'єктів обумовлюється не тільки владним фактором, але й іманентно існуючими відмінностями між такими особами, закріпленими нормами адміністративного права, котрі позначаються на їх положенні в соціумі [18, с. 76].

Аналіз типології суб'єктів адміністративного права показав, що в теорії адміністративного права існує тенденція пов'язування правосуб'єктності в публічно-правових відносинах з правосуб'єктністю в цивільно-правових зв'язках. Принцип «за межами цивільного обороту немає особи (суб'єкта) в праві» відомий ще за часів дореволюційного права [25, с. 273]. Представники означеного ідейного спрямування, на наш погляд, мають рацію у зв'язку з таким. Логічно як з теоретичної, так і з практичної точки зору, що саме в статусі учасника цивільних правовідносин – юридичної особи – персоніфікована, організована група людей здатна повноцінно набувати від власного імені, особисто для себе будь-які права (обов'язки) у сфері публічного управління.

Враховуючи специфіку адміністративних правовідносин (підпорядкування однієї сторони іншій. – Н.К.), існування певного діалектичного зв'язку між юридичною природою адміністративної та цивільної правосуб'єктності, суб'єктів адміністративного права доцільно розподілити на дві великі групи: приватні (фізичні та юридичні) особи та публічна адміністрація (органи виконавчої влади, місцевого самоврядування тощо). Використання терміну «приватна особа» для позначення фізичних та юридичних осіб як носіїв приватних інтересів мало місце ще в юридичній літературі початку ХХ ст. [26, 238]. До того ж поняття «приватна особа» є елементом парної категорії, яка

іманентно передбачає в якості своєї протилежності термін «публічна особа» (публічний суб'єкт) [25, с. 233]. Взагалі, як показує зміст фахової літератури, питання, пов'язані з приватною і публічною правосуб'єктністю, потребують більшої уваги вчених, особливо тих, хто досліджує теоретичні та прикладні проблеми публічних галузей права.

У розглядуваному аспекті поняття «фізична особа» та «юридична особа» є субстратами, що уніфіковано характеризують наявність у тих або інших індивідуумів обов'язкової умови визнання їх суб'єктами адміністративного права – адміністративної правосуб'єктності. Зважимо й на корисність використання цих понять. З метою уникнення оперування низкою рівнозначних категоріальних термінів універсальним поняттям «фізична особа» в адміністративному праві іменуються: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, особи з подвійним гро-

мадянством, фізичні особи-підприємці. Термін «юридична особа» часто використовується як узагальнюючий для суб'єктів адміністративного права: підприємств, установ, організацій, господарських товариств, кооперативів тощо. Думається, що з подальшим реформуванням адміністративного права, в якому домінуватимуть не субординаційні, а реординаційні зв'язки, «перебудовою взаємостосунків між державою і людиною на дійсно демократичних і гуманістичних засадах» [27, с. 16] комплекс обмеження сфери використання названих термінів лише цивільним обігом відійде в минуле.

Враховуючи викладене, саме такий підхід до класифікації суб'єктів адміністративного права видається нам теоретично виправданим, у зв'язку з чим сподіваємося на те, що він не стане мішенню принципових критичних зауважень з боку наукового загалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ямпольская Ц. А. Субъекты советского административного права : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Государственное право и управление; административное и финансовое право; прокурорский надзор; советское строительство» / Ц. А. Ямпольская. – М., 1958. – 38 с.
2. Субъекты советского государственного права / Мионов О.О.; Под ред. : Фарбер И.Е. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1975. – 80 с.
3. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 331 с.
4. Лютиков П.С. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К., 2013. – 28 с.
5. Віхляев М.Ю. Громадські об'єднання як суб'єкти адміністративного права України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т держ. податк. служби України, – Ірпінь, 2013. – 34 с.
6. Гончарук С.Т. Суб'єкти адміністративного права України [Навч. посіб.]. – К. : КМУЦА, 1998. – 110 с.
7. Административное право и административный процесс: актуальные проблемы / Отв. ред. Л.Л. Попов и М.С. Студеникина – М.: Юристъ, 2004. – 302 с.
8. Адміністративне право України: підручник / [за заг. ред. С.В. Ківалова]. – Одеса : Юрид. література, 2003 – 896 с.
9. Петров Г.И. Советские административно-правовые отношения / Петров Георгий Иванович. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 157 с.
10. Якуба О.М. Советское административное право. Общая часть : [учебник для юрид. ин-тов и фак.] / Ольга Мироновна Якуба. – К. : Вища школа, 1975. – 231 с.
11. Конин Н.М. Российское административное право. Общая часть: Курс лекций / Конин Н.М. – Саратов: СГАП, 2001. – 352 с.
12. Стариков Ю.Н. Курс общего административного права. В 3 т. Т. I : История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. – М. : Издательство НОРМА (издательская группа НОРМА–ИНФРА М), 2002 – 728 с.
13. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. II – М. : Юрид. лит. 1982. – 360 с.
14. А.В. Мицкевич. Субъекты советского права. М. : Госюриздат, 1962. – 211 с.
15. Винницкий Д.В. Субъекты налогового права. – М. : Издательство НОРМА, 2000. – 192 с.
16. Ведерников Ю.А., Шкарупа В.К. Адміністративне право України : навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.
17. Гуржий Т.О. Адміністративне право України : навч. посіб. – К.: КНТ, Х. : Бурун і К, 2011. – 680 с.
18. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навч. посібн. – К. : Атіка, 2008. – 624 с.
19. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / Валерій Костянтинович Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
20. Адміністративне право України: навч. посіб. / [Шкарупа В.К., Коломоєць Т.О., Гулевська Г.Ю. та ін.]. – К. : Істина, 2007. – 216 с.
21. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина : дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.07 / Марина Анатоліївна Бояринцева. – К., 2005. – 213 с.
22. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / Кечекьян С.Ф.; Отв. ред. : Строгович М.С. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.
23. Теория государства и права : курс лекций / [Матузов Н.И., Малько А.В.]. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
24. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998 – Т.5: П–С.–2003.–736 с.
25. Зеленцов А.Б. Теоретические основы правового спора : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01, 12.00.14 / Александр Борисович Зеленцов. – М., 2005. – 435 с.
26. Загряцков М.Д. Административная юстиция и право жалобы в теории и законодательстве // Административная юстиция : конец XIX-начало XX века, Хрестоматия. Ч. 2 – Воронеж, 2004. – 368 с.
27. Українське адміністративне право: актуальні проблеми реформування: Збірник наукових праць. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД: Ініціатива, 2000. – 282 с.